

Створення життєвої перспективи особистості з позиції соціального конструктивізму

У статті представлено теоретичний аналіз теорії парадигми соціального конструктивізму та його витоків. Особлива увага приділена особливостям трактування реальності в епоху постмодернізму та постструктуралістським тенденціям у науці. Розкривається конструювання соціальної реальності у лоні даної парадигми. На прикладі життєвої перспективи особистості як соціальної реальності було розглянуто провідні чинники її конструювання.

Ключові слова: парадигма, соціальний конструктивізм, постмодернізм, постструктуралізм, життєва перспектива особистості.

В статье представлены теоретический анализ теории парадигмы социального конструктивизма и его истоков. Особое внимание уделено особенностям трактовки реальности в эпоху постмодернизма и постструктуралистским тенденциям в науке. Раскрывается конструирование социальной реальности в лоне данной парадигмы. На примере жизненной перспективы личности как социальной реальности было рассмотрено ведущие факторы ее конструирования.

Ключевые слова: парадигма, социальный конструктивизм, постмодернизм, постструктурализм, жизненная перспектива личности.

Постановка проблеми. Вже вкотре перед науковцями постає непросте та доленосне завдання – пошук та вибір майбутньої парадигми дослідження. Вивчаючи життєву перспективу особистості та умови її конструювання, ми опинилися перед вибором методологічної парадигми, призи ми аналізу даного явища. Беручи до уваги сучасний стан економічних та соціальних зрушень, питання життєвої перспективи особистості все частіше стає об'єктом дослідження різних наук про людину та суспільство. У філософії проблематика майбутнього людини розробляється у лоні футурології; економістами, соціологами та політологами розробляються прогнози, форсайти розвитку тих чи інших явищ. У динамічному і суперечливому світі людина стає осередком цих змін, вона опиняється у напруженому полі інформаційних потоків, соціально-економічних коливань. Поряд із цим «ринок людських ресурсів» (пропаганда західного суспільства) вимагає від людини високої особистісної самодисципліни, жит-

тестійкості та адаптивності. Питання особистісної ефективності є, мабуть, одним із найбільш популярним сьогодні. Науковці, які розробляють проблематику майбутнього, вбачають актуальність створення перспективи майбутнього у можливості зробити майбутнє якомога безпечнішим та комфортнішим.

Постановка завдання. Взнявши до уваги вищевказані передумови, попередньо осмисливши особливість створення особистості життєвої перспективи, та тенденції у сучасній психологічній науці, ми дійшли висновку, що виникає необхідність побудови нашого дослідження у постнекаласичному руслі, а саме у лоні соціального конструктивізму. Поштовхом до нашого дослідження стали напрацювання наукової школи Т.М.Титаренко (такі близькі поняття, як життєвий шлях, життєвий вибір, життєвий світ особистості тощо, були вже проаналізовані з позиції соціального конструктивізму) [10]. Однак, питання життєвої перспективи особистості потребує більшої уваги, тому метою нашого дослідження є здійснення аналізу життєвої перспективи особистості з позиції соціального конструктивізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробці проблематики соціального конструктивізму присвятили свої праці такі вчені: П. Бергер, С. Вулгар, Е. Гідденс, В. Латур, Т.Лукманн, Я. Хакінг та ін. Не можна залишити поза увагою розробки проблематики конструювання життєвої перспективи особистості у лоні соціологів в працях Е. Гідденса, Т. Парсонса, К. Поппера, П. Штомпки А. Шюца та ін..

У своїх напрацюваннях проблему життєвої перспективи розробляли такі зарубіжні вчені: А. Адлер, Е.Берн, Ш. Бюлер, Е.Еріксон, Ж. Піаже, К. Юнг, а також радянські та вітчизняні вчені К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Є.І. Головаха, О.О. Кронік, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Л.В.Сохань, Т.М.Титаренко та ін.

Ми намагаємося зробити наші дослідження максимально практичними, наблизити науку до звичайної людини, вивчаючи особистість, не позбавляючи її контекстуальності. Тенденції розвитку сучасного суспільства вказують на перехід від даності, першобуттєвості норм та цінностей до їх ситуативної обумовленості. Те, що було першочерговим та цінним, за що ми готові були йти на самопожертву, вже наступної миті може втратити свою актуальність. Інформаційне перенасичення, швидкість постійного оновлення ситуативного обумовлення спонукає особистість до ризомного типу осмислення життя. Життя не «чекати-ме» на нашу реакцію, зміни будуть відбуватися навіть при умові

пасивності особистості (якщо рішення не прийме вона сама, його приймуть за неї). Однак, чи буде таке життя гармонійним?.. Численні дослідження вказують на те, що втрата автентичності побудови життєвого світу призводить до його дисгармонійності (Т.М. Титаренко), екзистенційного вакууму (В. Франкл, Е. Фромм). Звідси випливає важливість осмисленого планування життя, побудови життєвої перспективи.

Виклад основного матеріалу дослідження та отриманих наукових результатів. У межах нашої культури бажання «побачити» майбутнє ще здавна носить пасивний характер. Навіть у третьому тисячолітті не втрачають своєї популярності знахарки, чаклунки, відьми, які пророкують прийдешнє. Такі тенденції вказують на бажання людини полегшити екзистенційний тягар вибору та відповідального майбутнього. У життя сучасної людини втручається «Божа воля», «доля», «заздрість лихих людей», але на рівні з цими архаїчними впливами сучасна людина все частіше вдається до осмисленого планування майбутнього. Відповідь на складні запитання намагається дати стратегічне планування, тайм-менеджмент, тренінги особистісної ефективності, коучінг. Якщо порівняти вагу життєвих рішень середньовічної та людини третього тисячоліття, то ми побачимо, що сучасна людина змушена набагато частіше та оперативніше приймати життєво важливі рішення.

Життєва перспектива особистості – осмислена побудова майбутнього. Особистість оцінює теперішню ситуацію, співвідносить із минулим досвідом та своїми домаганнями. Проведений нами аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що життєва перспектива є важливою основою психологічного майбутнього особистості, насущна, онтологічна потреба планування життєвого шляху. Вона виступає як образ бажаного, усвідомлюваного можливого майбутнього життя за умов досягнення певних цілей (згідно К.А. Абульханової-Славської) [1] або як цілісна картина майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку прогнаних й очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність та індивідуальний сенс життя (згідно Є.І. Головахи) [3].

Будь-який пізнавальний процес можна трактувати як процес адаптації особистості до ситуації. Соціальний конструктивізм є відповіддю на тенденції, які відбуваються у сучасному світі, коли людина стає творцем свого життя, вона активно змінює сфери свого самоздійснення. Навколишній світ не існує сам по собі, він створюється соціальними суб'єктами, реальність стає продуктом суспільного досвіду. Відтак життєва перспектива стає відповідною інтерпретацією життєвої ситуації людини.

Оскільки у даній роботі ми розглянемо феномен життєвої перспективи особистості з позицій соціального конструктивізму, ми вважаємо за потрібне окреслити основні засади цього напрямку та його походження, що дозволить розглянути феномен життєвої перспективи особистості у вищезазначеному ключі.

Вивчення теорії соціального конструктивізму не мислиться без осмислення «його епохи» – постмодернізму. Час «після модерну» почав свій відлік ще на початку ХХ століття і відображає тогочасні структурні явища у світовому суспільно-культурному житті, представляє постнекласичний тип філософування. Уперше термін «постмодернізм» згадується в роботі німецького філософа Р. Панвіца «Криза європейської культури» (1914). Поширенню даного терміна ми завдячуємо таким філософам, як Ж. Дерріді, Ж. Батаю, М. Фуко. «Одою» постмодернізму стала відома праця Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну» (1979) [5].

Постмодерністи, переосмисливши буремний історичний досвід, зневірилися у можливості покращення світу, його впорядкування та осягнення. Відтак, у цьому новому хаотичному світі та суспільстві з його необмеженим потенціалом серійного відтворення й тиражування прогрес стає лише ілюзією. Створення нового перетворюється на варіювання та співіснування усіх можливих проявів буття. Попередні класичні форми переживають виснаження. На передній план виходить незалежна особистість, вона прагне поєднати взаємодоповнювані істини; сконструйована нею реальність стає фрагментарною, еkleктичною та пластичною. Тепер будь-що називається мистецтвом: це іронія, деканонізація, карнавальність, невизначеність... (згідно Ігаб Хассаном) [5].

Термін «постмодернізм» у сучасних гуманітарних, а останнім часом і в технічних, науках вживається досить часто. Основними поняттями, якими оперують прихильники цього напрямку, є: «світ як хаос», «постмодерністська чутливість», «світ як текст», «свідомість як текст», «криза авторитетів», «суперечливість», «дискретність», «фрагментарність», «інтертекстуальність», «авторська маска», «подвійний код» тощо [8].

Філософським підґрунтям постмодернізму виступає постструктуралізм. Саме тому, розглядаючи парадигму соціального конструктивізму, ми не можемо залишити поза увагою досягнення постструктуралізму та деконструктивізму. У межах даних напрямків об'єктом розгляду та аналізу стає контекст і сукупність індивідуальних явищ і рис, які стоять за текстом та визначають його. Це ті елементи тексту, які постають як несистемні,

унікальні, які виходять за межі впорядкованості, постають як випадковість. У постструктуралізмі замість індивідуального суб'єкта, який притаманний структуралізму та екзистенціалізму, на перший план виходить колективне «Я», мала група однодумців. Для нього властива реконструкція, децентрація, дискурсивний аналіз мови культури, інтерпретація простору культури як знакової системи, яка складається з тексту. Як висловився Ж. Дерріда, «нічого не існує поза текстом», реальність набуває контекстуального характеру [6], [4].

Соціальний конструктивізм стає парадигмальним продуктом постмодерну. Він був розроблений американськими соціологами П.Бергером і Т.Лукманом. У своїй праці «Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знання», яка стала популярним соціологічним виданням в США вченим вдалося розвинути класичні ідеї Е. Дюркгейма та Дж. Г. Міда, та поєднати їх із феноменологією А. Шюца та ідеями К. Мангейма. Ця ідея знайшла численних adeptів у західній науці та через тридцять років поширилася у вітчизняній психології.

Суть парадигми соціального конструктивізму полягає в тому, що певне знання (а в нашому випадку це – життєва перспектива особистості) та його зміст не можуть бути встановлені без прийняття до уваги умов, при яких це знання було створене. У парадигмі соціального конструктивізму соціокультурні, політичні, інституційні, комунікативні аспекти побудови життєвої перспективи не тільки отримують поглиблений розвиток, але і враховуються як ключові фактори її інтерпретації. Науковцями Б. Барнсом і Д. Блуром були сформульовані два принципи, які були прийняті плеядою теоретиків у якості основоположних принципів соціального конструктивізму, які підкреслили всю його специфіку. Представлені в рамках даної парадигми способи аналізу, які опираються на принципи неупередженості та симетрії (врахування контекстуальності отриманого знання), дозволяють розглядати соціальний конструктивізм швидше, як широку програму рефлексії невідповідності між «озвученими» людиною і реально існуючими цінностями та установками пізнання. Способи аналізу, що надаються соціально-конструктивістською парадигмою, дозволяють детально розглянути такі ключові фактори побудови життєвої перспективи, як соціокультурні, політичні, інституційні, комунікативні тощо. Соціальний конструктивізм відкриває можливість розгляду соціальних взаємодій та контекстів, які лежать в основі конструювання життєвої перспективи особистості. Так, Т. Лукман підкреслює

«неможливість схоплення» сконструйованих в рамках повсякденних практик установок, які згодом трансформуються у провідні фактори, які впливатимуть на об'єкт дослідження. Фокус уваги сучасних соціальних психологів змістився під впливом соціально-конструктивістської парадигми. Акцент перейшов з окремих соціальних структур і конкретних схем успішно діючих соціальних моделей на соціальні ситуації. Версія актуальної реальності формується через соціальні взаємодії, що утворюють соціальну ситуацію. Особливість соціальних взаємодій пов'язана з установками та стереотипами індивідів, які і становлять соціальні конструкти даної соціальної реальності [2].

Прагнення знайти нові продуктивні теоретичні підстави у соціальній психології призвели до того, що науковці все більше зверталися до лінгвістичних та нарративних підходів у дослідженні соціально-психологічних феноменів. Життєва перспектива як соціальна реальність є створювана дискурсом загальнозначущих смислів і значень (згідно К.Джерджена). Відтак, поведінка та уявлення людей залежать від конкретних культурних контекстів. Зміст життєвої перспективи, утвореної з символічних ресурсів тієї чи іншої культури, мислиться як дискурс повсякденних практик, в яких люди у міжособистісній взаємодії прагнуть постати як соціально відповідальні істоти. Дискурс і мова розуміються соціальним конструктивізмом як центральний організуючий принцип конструювання. Тому створення актуальної життєвої перспективи особистості неодмінно пов'язане з впливом конкретного соціокультурного контексту.

Слід зазначити, що використання соціального конструктивізму в сучасній соціальній психології обумовлене такими його перевагами, а саме дискурсивними підставами і нарративним підходом до розуміння реальності. У межах даної парадигми життєва перспектива особистості набуває таких рис:

- соціальної обумовленості (створена у ході комунікації з іншими людьми);
- практичності (спрямована на вирішення конкретних проблем і завдань);
- ситуативно-контекстуальної заданості (відповідає вимогам конкретної життєвої ситуації) [8].

Використання нарративного методу у соціально-конструктивістській парадигмі має місце насамперед у психотерапії. У нашому випадку оповідь людини про її життєву перспективу буде обумовлена тим змістом, який приписується досвіду, а також тим, що неадаптивні старі практики звільняють місце для но-

вих життєвих стратегій. У феноменологічній соціології Альфреда Шюца (на яку спираються у своєму теоретизуванні Бергер і Лукман), будь-який досвід виникає внаслідок запам'ятовування ситуації, яка вимагала від людини дій і успішно нею здійснена. Якщо людина потрапляє в ситуацію, схожу з раніше пережитою, і може заново використовувати попередній алгоритм дій, у свідомості індивіда утворюється типізація, узагальнена характеристика події і прийнятна реакція на неї. Самі універсальні і несуперечливі типізації відкладаються в мові, так що ними можуть користуватися всі її носії. Запозичення в інших людей ключових типізацій та інтерпретативних схем і надання їм суб'єктивної значущості називається інтерналізацією [10.]

Тому, піддаючи аналізу такі оповіді, дослідник може побачити, до якої міри особисті історії (інтерпретація життєвої перспективи) можуть бути підпорядковані переважаючим у суспільстві дискурсивним конструкціям, які «унормовують» уявлення людини про себе, провідні для неї сенси і цінності. Тому важливою перевагою можливості застосування наративних технологій є їх критичний потенціал: в процесі аналізу виявляється, що часто засвоєні людиною соціальні уявлення не завжди адаптивні, адже багато з них виникають з метою збереження соціального порядку і статус-кво в сім'ях, групах, міжособистісних відносинах [7].

Фокусуючись на сучасній проблемі життєвої перспективи особистості, слід підкреслити, що вона конструюється у взаємодії людини і соціуму. Тому на її створення впливають індивідуальні психологічні характеристики, біографія, життєвий досвід, а також соціальне середовище, в якому перебуває людина. Можна виокремити такі чинники конструювання життєвої перспективи особистості:

1) індивідуально-психологічні особливості, установки, мотиви, цінності особистості. На цьому рівні провідним фактором конструювання стає життєве рішення та вибір;

2) найближче релевантне оточення (вплив сім'ї, школи, друзів), яке найбільш визначає умови становлення, виховання і розвитку людини. Безумовно, цінності найближчого оточення стають первинним дискурсивним полем, в якому, найактивніше здійснюється ієрархізація цінностей та життєвих пріоритетів;

3) суспільно-культурний та історичний контекст. Неодмінно важливим фактором конструювання стає «дух часу», вплив історичної епохи, політико-економічні коливання, суспільні цінності, модні тенденції та тренди у сфері науки, культури.

Відтак, однією із ключових проблем побудови життєвої перспективи особистості є узгодження всіх вторинних реальностей, в які входить людина, із її внутрішнім світом та індивідуальною життєвою позицією. Мовні дискурси, в яких накопичується соціальне знання, можуть збігатися, але можуть і відрізнятись за змістом. Наприклад, сімейне виховання та очікування батьків часто узгоджується із «контекстами» освітніх закладів, однак різке не відповідають цінностям «глянцевих» журналів і популярних телепередач. Якщо у лоні сім'ї та навчально-виховних установ, зазвичай, транслиуються цінності альтруїзму, патріотизму і працьовитості, то у ЗМІ, навпаки, пропагують моделі егоцентричної, байдужої поведінки та гедоністичного життя.

У теперішніх умовах важко виділити типового представника нашого часу, – настільки великими протиріччями сповнене сучасне життя. Адже ті образи, які нам пропонує маскульт навряд чи схожі на «повсякденні реалії». Питання «Яким чином сучасна особистість «оповість» свою життєву перспективу» та «Які контексти стануть провідними у формуванні її індивідуальної історії» стають привабливим запрошенням науковців до майбутніх дослідницьких звершень.

Висновки. Проведений огляд літератури дозволив нам стверджувати, що способи аналізу, які надаються парадигмою соціального конструктивізму, дозволяють розширити традиційну сферу дослідження у психології. Тому у нашому майбутньому дослідженні розгляд життєвої перспективи особистості у даній парадигмі вбачатиме комплексне вивчення різних аспектів конструювання життєвої перспективи особистості, де важлива роль відводитиметься соціальним взаємодіям. Здійснене дослідження відкриє доступ науковцю до досвіду, який вплетений у повсякденне життя людей, що зробить описану таким чином життєву перспективу практичною, «живою».

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – С. 10-75
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т Лукман. – М.: Academia-Центр, 1995.
3. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И.Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 143с
4. Лобанов А.В. Коммуникативные пространства как возможность применения структурного подхода в архитекту-

- ре. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.taby27.ru/studentam_aspirantam/aspirant/filosofiya-nauki.-arxitekture-dizajnu-dpi/kommunikativ_arch.html
5. Постмодернізм – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>
 6. Постструктуралізм – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC>
 7. Суть парадигмы социального конструктивизма – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/metakommunikacia/teksty/sutparadigmysocialnogokonstruktivizma>.
 8. Тарасов А. Н. Теория деконструкции как философско-теоретическая основа эстетики постмодернизма *Философия и общество*. – Выпуск №1(53)/2009 – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/130319/>
 9. Титаренко Т.М. *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності* / Т.М Титаренко. – К.:Либідь, 2003. – 376с.
 10. Шюц А. О множестве реальностей / А. Шюц// *Социологическое обозрение*. – 2003. – Т. 3. – № 2.

In the article paper a theoretical analysis of the paradigm of social constructivism and its origins is given. A special attention was paid to the peculiarities of interpretation of reality in the era of postmodernism and to the poststructuralistic trends in science. A social reality constructing is revealed in the bosom of this paradigm. Using the example of a personality's life prospects as a social reality, the leading factors of its construction were considered.

Keywords: paradigm, social constructivism, postmodernism, poststructuralism, personality life prospects.

Отримано: 11.09.2012 р.